

Зовнішньополітична діяльність, яка мобілізує й спрямовує назовні внутрішню гетерогенність національного суспільства, суттєво збагачується оригінальними ідеями, баченнями, підходами, вона також розширює свою ресурсну базу та базу лояльності. Власне ж зовнішня політика — це одна з найбільш об'єднувачих функцій політичної системи, адже ніщо так не консолідує, навіть найбільш різнорідні народи, як зовнішня загроза чи спільний стратегічний курс. Таким чином, зовнішньополітична діяльність справляє зворотний вплив на внутрішню політику, який полягає в консолідації. Натомість недієздатна, конфліктогенна, розкольна внутрішня політика підриває політику зовнішню.

Література

1. *Lipset S.* Political Man: The Social Bases of Politics / Seymour Martin Lipset. — Garden City, N.Y. : Doubleday & Company, Inc. 1960. — [477 p.].
2. *Козер Л.* Функции социального конфликта / Льюис Козер ; пер. с англ. О. Назаровой: Под. общ. ред. Л. Г. Ионина. — М. : Идея-пресс: Дом интеллектуал. кн., 2000. — 205 с. — (Университетская библиотека. Социология). — ISBN 5-7333-0015-9.
3. *Lijphart A.* Democracy in Plural Society: A Comparative Exploration / Arend Lijphart. — New Haven & London : Yale University Press, 1977. — 248 p. — ISBN 0-30002494-0.

УДК 327—027.21

*С. Кононенко,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

НАЙКОРОТШИЙ ШЛЯХ ДО ПЕРИФЕРИЗАЦІЇ: НАСЛІДУВАННЯ, МОДЕРНІЗАЦІЯ, ЗАЛЕЖНІСТЬ

Статтю присвячено теоретичній інтерпретації такого глобального явища сучасних міжнародних відносин як модернізація. Простежено взаємозв'язок між характером перебігу модернізаційних процесів та структурою владно-силової конфігурації відповідної системи міжнародних відносин. Доводиться переважно міжнародне походження й зумовленість модернізації. Теоретично витлумачено взаємозв'язок між домінуванням і модернізацією.

Ключові слова: модернізація, владно-силова конфігурація, периферизація, наслідування, світове суспільство.

Кононенко С. Кратчайший путь к периферизации: подражание, модернизация, зависимость

Статья посвящена теоретической интерпретации глобального явления современных международных отношений — модернизации. Исследованы взаимозависимости между модернизационными процессами и силовой конфигурацией системы международных

отношений. Доказано преимущественно международное происхождение и обусловленность модернизации. Теоретически проинтерпретирована взаимозависимость между доминированием и модернизацией.

Ключевые слова: модернизация, силовая конфигурация, периферизация, подражание, мировое сообщество.

Kononenko S. The way to periferization: imitation, modernization, dependence.

The article is on interpretation of such a global modern phenomena as modernization. The interconnection between processes of modernization and power structure of international system is regarded. The international origin and determination of modernization is proved. The interconnection among modernization, hegemony and domination is interpreted.

Key words: modernization, power configuration, periferization, imitation, world society.

Усі суспільства витворюються та підтримуються одними й тими ж формами та механізмами соціальної взаємодії. Однак у витворенні та підтриманні різних типів соціумів ці форми й механізми задіяні різною мірою, по-різному унаочнюючись у різних соціотворчих контекстах. Таким чином, на формально-теоретичному рівні для витлумачення глобального соціотворення придатні ті ж самі категорії й теорії, що і для інтерпретації найлокальніших соціотворчих процесів. Проблема полягає лише в різному теоретико-методологічному комбінуванні цих категорій і теорій. Зокрема, «наслідування» — і як реальний механізм соціальної взаємодії (форма відносин), і як пізнавальна категорія (форма розуміння) — присутне в усіх типах соціумів та необхідне для розуміння всіх їх різновидів. Очевидно, що жодне суспільство не проіснує тривалий час без необхідного (однак різного для різних типів соціумів) ступеня впорядкувальної уніфікованості (ціннісної, структурної, поведінково-функціональної), який досягається в тому числі шляхом наслідування.

Суб'єкти суспільних відносин, наслідуючи певний (ціннісний, структурний, поведінково-функціональний) зразок, уніфікують (зادля впорядкування) ці відносини. Проте водночас вони партикуляризують власне суспільство, надаючи йому своєрідності — типізуючи його. Наслідування постає лише одним елементом категоріальної пари, позаяк жодного наслідування не відбудеться без зразка, котрий є результатом винаходу (інновації). Інакше кажучи, йдеться про реально-буттєву та категоріальну «пару» — «винахід/наслідування».

За твердженням Г. Тарда, «винахід і наслідування — такий основний елементарний соціальний процес» [1, С. 149]. Видатний класик соціології зробив «винахід/наслідування» визначальною формою соціотворчої взаємодії і визначальною формою соціологічного пізнання. Він настільки захопився власними ідеями і формулюваннями, що створив свого роду метафізичну систему, в якій коливання, спадковість і наслідування визначаються як три основні процеси Всесвіту. Кожен з них діє, відповідно,

у неживій матерії, живій природі й соціальній сфері [1, С. 11]. Метафізичними погляди робить авторська спроба висувати універсум з одного елемента, котрий набуває трьох різних форм для трьох різних буттєвих сфер. Однак така метафізичність не заважає Г. Тарду закинути Е. Дюркгейму схильність до схоластики та хибну підміну соціології онтологією. Підставою для цих тардівських закидів стало дюркгеймівське прагнення теоретико-методологічно і формально-теоретично розокремити психологічну та соціальну царини, перетворивши останню на винятковий предмет соціологічного дослідження [2, С. 4].

За дефініцією Г. Тарда: «Суспільство — це наслідування; а наслідування — це різновид гіпнотизму» [1, С. 89]. Отож, і соціологу передусім належить зосередитись на дослідженні гіпнозу. Такий екстремальний психологізм і суб'єктивізм, перевершуючи навіть об'єктивістську віру в анонімні «соціальні сили», значною мірою є виправданим, адже розгляд наслідування в малих суспільствах і малих суспільних групах або ж під кутом зору мікро-соціологічних підходів справді справляє враження переважного психологізму цієї форми (та механізму) соціальної взаємодії. Усвідомлення присутньої соціальності наслідування приходить лише тоді, коли воно розглядається у якнайширших суспільних контекстах, зокрема, контексті глобального соціотворення.

У міжнародній царині наслідування майже цілковито втрачає ознаки психологізму, унаочнюючи свій суспільний (і суспільствознавчий) зміст. Подібним чином й інноваційна діяльність під кутом зору принципів і реалій світової політики мало нагадує добродійне винахідництво «в ім'я та на благо» людства. Вона є засобом та умовою домінування, як і засобом завоювання та утримання якнайвищих стратифікаційних позицій у глобальній владно-силовій ієрархії. На думку Г. Тарда, саме інноваційність дає найвинахідливішому класу і можливість, і право «брати широку участь у суспільних благах» [2, С. 385]. У галузі ж економіки, за тардівським твердженням, винахід є першою причиною багатства і головним джерелом вартості, а капітал — це накопичені винаходи [2, С. 381–384].

Г. Тард, ілюструючи свої теорії щодо визначальної ролі наслідування і винаходу в суспільному житті, показово часто залучав приклади із міжнародних відносин. Так він закликає не забувати «...прикметного історичного явища ... а саме: чергування міжнародних нападів наслідувальності, цілковито не вмотивованих» [3, С. 69]. Г. Тард на ґрунті своїх уявлень про винахід (інновацію) та наслідування розробив власну ж теорію міжнародної інтеграції та міжнародної безпеки (війни і миру). За його твердженням, країни починають ворогувати тоді, коли починають наслідувати одна одну, а отже (хай і найменшою мірою), уподібнюватись. Таким чином, потужний і глибокий міжнародний антагонізм виникає між

спорідненими націями, котрі «...суперечать одна одній в моральному сенсі і в той самий час є сестрами в сенсі соціальному» [2, С. 341]. Однак це саме «уподібнення через наслідування» об'єднує та умиротворює держави і суспільства, що робить наслідування «постійним, всесвітнім соціальним явищем» [2, С. 334]. Отож, все залежить від обсягів та масштабів — мала або середня спорідненість, досягнута шляхом наслідування, може стати підставою для війни, конфлікту, ворожнечі, а велика — для інтеграції.

Г. Тард не вважає інтеграційне об'єднання «абсолютним благом», оскільки уніфікація, неминуча за такого об'єднання, містить у собі загрозу занепаду. Він наголошує на подвійності процесу «уніфікації через наслідування». З одного боку, чим уніфікованіше соціальне середовище, тим сприятливіше воно для поширення інновацій (і тим, у тардівському розумінні, цивілізованіше та прогресивніше), а з другого, уніфікація підриває інноваційний потенціал суспільства: «...прогрес радше збільшив уміння наслідувати, викликав підробку винаходів, ніж запліднив інноваційний геній. Справжні винаходи ... робити дедалі важче, а в майбутньому вони робитимуться з кожним днем рідше. Тому має прийти час, коли спроможність до винахідництва вичерпається остаточно, позаяк мозок певної раси не спроможний до нескінченного розвитку» [1, С. 142].

Тардівські уявлення про винахід і наслідування безпосередньо стосуються проблематики взаємозв'язку між внутрішньою, зовнішньою і міжнародною політиками. Передусім Г. Тард має на увазі внутрішні суспільні зміни, спричинені зовнішніми (міжнародно-середовищними) імпульсами. Він закидає історикам ігнорування нападів «лихоманки наслідування», котрі час від часу уражали народи та, подібно до буревіїв, руйнували й нищили їх традиційні уклади та звичаї [3, С. 116]. Такі зовнішні інноваційні імпульси — вони надходять або «ззовні міжнародного», тобто з інших країн через війну і торгівлю, або «ззовні внутрішнього», тобто «індивідуальних зусиль» винахідника — руйнують статично-стагнаційну рівновагу традиціоналістських соціумів. Означена рівновага — це, за Г. Тардом, баланс бажань і вірувань, котрі визначаються ним як два головні фактори та дві головні мотиваційні категорії соціальної поведінки людини. Взаємодія між бажаннями і віруваннями є джерелом структуротворчої динаміки суспільств (йдеться про так званий розвиток), а також є причиною їхнього занепаду. Баланс бажань і вірувань певного соціуму може бути порушеним зовнішнім (міжнародно-середовищним) імпульсом, а також штучно підтримуватися (хоча й це рідше) зусиллями ззовні [2, С. 178]. У першому випадку йдеться про «розвиток», у другому — про консервування традиційних укладів.

Розмірковуючи над проблематикою внутрішніх змін, спричинених зовнішніми (міжнародно-середовищними) імпульсами, Г. Тард

виокремлює декілька можливих ситуацій історичного синтезу між новітнім і традиційним: цілковита перемога інновацій над традицією або навпаки; запровадження інновації, однак, у традиційних формах; включення традиції до систем — соціальних, ціннісних, технологічних тощо, що виникають на ґрунті інноваційного імпульсу, як компоненти цих систем; витіснення традицій інноваціями до переважно маргінальних, локальних (функціональних чи територіальних) сфер; поява потужнішої інновації, яка припиняє попередню боротьбу шляхом знищення або шляхом поглинення антагоністів [2, С. 239–240]. Останній випадок особливо прикметний, адже боротьба не завжди відбувається між новітнім зразком (результатом винаходу) та традиційним зразком (результатом наслідування). Доволі часто зіштовхуються дві інновації, які, за Г. Тардом, можуть бути або сумісними, сукупно збагачуючи запас соціальних знань та практик, тобто накопичуючись, або несумісними, і в цьому випадку один винахід перемагає та витісняє інший [1, С. 153].

Кожна інновація потенційно містить у собі низку історичних можливостей: «...коли яка-небудь реальність, а особливо яке-небудь відкриття чи винахід, виявляється притлумленим або зустрічає перешкоду для свого здійснення, то разом з нею зникає й увесь почт можливостей, що її супроводжує, але так само, коли ця реальність народжується, вона просуває на крок уперед весь почт можливостей» [2, С. 189]. Г. Тард закликав завжди враховувати «нескінченне поле можливих винаходів» і не сприймати історію як лінійно детерміновану декількома визначальними винаходами (не вважати історичний процес прогресом), а сприймати її еволюціоністським чином — як зростаюче ускладнення, розгортання нових і нових історичних можливостей зі зростаючої ж кількості інновацій. Тардівський еволюціонізм підтверджується його думкою, що винахід і пристосування — це одне й те ж [2, С. 194].

Значна частина ідей і теоретичних побудов Г. Тарда стосується кола дослідницьких питань, які нині формулюються та вирішуються на перетині теорії модернізації і теорії міжнародних відносин, тобто проблематики «ролі та місця» модернізаційних процесів у світовій політиці. Спалах інтересу до теорії модернізації та її розквіт припадає на час після Другої світової війни. Однак автор, котрий наріжним каменем своїх уявлень обрав «винахід і наслідування», не міг не порушити ключові питання цієї теорії більш, ніж за півстоліття до антиколоніальних революцій. Зокрема, теоретичні побудови Г. Тарда дають можливість припустити, що модернізація є глобальним соціальним процесом, який і розгортається у світовому суспільстві, і водночас витворює це суспільство. Тардівські теорії уможливають визначення цього глобального процесу як наслідування винаходів тих народів, що визначаються як сучасні.

Модернізація — міжнародне явище, яке ні теоретично, ні практично не може бути обмеженим окремою країною чи суспільством. Модернізаційна трансформація просто не відбудеться без зовнішнього поштовху/імпульсу, без зовнішніх ресурсів, без зовнішніх ціннісних зразків. Процеси модернізації започатковуються «історичним пробудженням», яке спричиняється різноманітними впливами (безпосередніми або ж опосередкованими) із міжнародного середовища. Архаїчне суспільство може і не усвідомлювати, наскільки воно беззахисне, бідне і несправедливе, доки не зіштовхнеться на міжнародній арені з потужнішим соціумом. Суспільні вади, на відміну від природних катастроф із соціальними наслідками, не відчуються і не усвідомлюються безпосередньо, тобто без рефлексії чи, радше, саморефлексії, поштовхом до якої здебільшого слугує зовнішній вплив.

Ш. Айзенштадт виокремлює три основні умови соціального перетворення: існування еліти, котра сприяє суспільній трансформації; існування ресурсів, необхідних для такої трансформації; існування трансформаційних зразків та інститутів [4, С. 114]. Модернізація — це один із різновидів соціального перетворення. Через те в ній присутні всі ці три умови. Однак специфіка модернізаційних процесів якраз і полягає в тому, що і модернізаційні еліти, і модернізаційні ресурси, і модернізаційні зразки та інститути формуються (прямо або опосередковано) під дією міжнародного середовища — зовнішніх загроз, стимулів, втручань, запозичень.

Ш. Айзенштадт також наголошує на вирішальній ролі міжнародних факторів суспільної трансформації. Він доводить, що потенціал внутрішніх змін окремих суспільств збільшується разом зі зростанням значення для них «міжнародних відносин і систем» — розширення меж цих систем, демографічних зрушень, культурних рухів, міжнародної торгівлі й воєн [4, С. 102]. Він стверджує, що належність різних соціумів до однієї системи міжнародних відносин робить їх подібними [4, С. 360]. Він зазначає, що ніколи в історії людства жодна суспільна система не розвивалася ізольовано, завжди існувало розмаїття цих систем, і саме це розмаїття (у контексті злиття й конкуренції) було одним із факторів соціальної трансформації [4, С. 105]. Він вважає, що результат революційної трансформації визначається не лише специфікою дореволюційних суспільств, але й характером перебігу власне революції та характером впливу «міжнародних сил» [4, С. 307].

Члени беззахисного, бідного, несправедливого соціуму можуть існувати у мирі з собою та між собою, не усвідомлюючи наскільки беззахисними вони є. Однак достатньо побачити зразки кращого життя інших суспільств або ж стати об'єктом зазіхань та економічної чи культурної експансії, як

відчуття зовнішньої загрози поєднується з усвідомленням власних соціальних вад у єдиному прагненні стати політично сильнішими, економічно багатшими, культурно впливовішими. У сучасних міжнародних відносинах (принаймні для країн Третього світу) таке прагнення отримало визначення модернізації, що в тому числі пояснюється й прогресивістсько-лінійним сприйняттям історії та соціального часу, яке робить сильного модерним, а глобальний «центр сил» осередком Сучасності.

Концептуальний апарат модернізації цілком висновується з «логіки» глобального панування, коли домінуючі держави самовизначаються як сучасні, нав'язуючи всім, хто прагне змагатися з ними і зазіхає на їх глобальний статус, модернізаційні установки, а разом з ними лінійне уявлення про історію. Ш. Айзенштадт доводить, що схильний до соціальних перетворень політичний клас переважно виникає в плюралістичних суспільствах. Такі «нові еліти» формують відповідну ідеологію, котра «скоріш за все міститиме концепцію незворотного часу, а не циклічного» [4, С. 115].

Концептуальний апарат модернізації цілком висновується з «логіки» гегемонізму, принаймні в його тлумаченні неомарксистами, адже в неореалістських інтерпретаціях він є просто структурним домінуванням, тобто спроможністю великої держави визначати структуру системи міжнародних відносин. Натомість, для неомарксистів гегемон — це той, хто не лише ресурсно переважає інших, обіймаючи найвищі шаблі стратифікаційної ієрархії, але й формує потреби, думки, цінності нижчих прошарків. Він є «володарем дум», виражаючи інтереси нижчих класів і слабших держав у власних категоріях, причому робить це краще, ніж інші претенденти на домінування. Гегемон не лише потужніший за інших, він «думає» за цих «інших». Саме в процесі здійснення гегемонізму відбувається нав'язування лінійно-прогресивістського уявлення про соціальний час та уявлення про гегемона як уособлення Сучасності й модернізаційний зразок, що є культурною передумовою модернізації.

Прагнення стати сильнішими, багатшими, впливовішими на міжнародній арені вважається модернізацією в тому випадку, якщо і модернізаційний зразок, і суб'єкт модернізації перебувають в «одному історичному часі», що також передбачає перебування в «одному» геополітичному просторі та цивілізаційному «колі», а також спільних соціальних структурах. Останні є структурами світового суспільства, що формується.

Модернізація виникає у світі, в якому: по-перше, існує очевидне та суттєве (вражаюче контрастне) владно-силове (і, загалом, ресурсне) розшарування між країнами; по-друге, сильніші держави здійснюють експансію (культурну, військово-політичну, економічну) проти слабших чи

принаймні послугують для останніх привабливим зразком; по-третє, всі країни та суспільства перебувають у рамках спільних соціальних структур і мають спільні уявлення про історію та суспільний час.

Архаїчний (домодернізаційний) соціум сам робить вибір на користь модернізації, прагнучи наслідувати ціннісні та організаційні зразки сильніших, багатших, впливовіших, котрі, самовизначившись як сучасні, нав'язують цю самооцінку іншим з метою їх узалежнення та контролю (принаймні концептуального). Такий традиціоналістський соціум цілком може продовжити своє існування у власній (архаїчно-досучасній) самодостатності, не порівнюючи себе з іншими і не рефлектуючи над собою, аж допоки він або цілковито не зникне, або не буде знищеним сильнішими, або остаточно не периферизується у формі етнзоопарку для заможних туристів. Саме в сенсі модернізації, як стратегічного курсу, тобто результату свідомого вибору, Д. Аптер говорив про неї як процес, спрямований до стану «сучасності», котрий «...розпочинається, коли людина намагається вирішити проблеми ресурсодокладення» [5, С. 6]. Отже, модернізація виникає у світі, котрий водночас і цілісний, і контрастний; котрий водночас і споріднений, і розшарований; котрий водночас і єдине суспільство, і «поле битви» (чи, радше, арена національних та класових битв).

Модернізація — це різновид соціального наслідування, притаманний міжнародним відносинам у період формування світового суспільства. Ш. Айзенштадт визначає модернізаційні процеси як такі, що спрямовані на відтворення у досучасних (традиціоналістських та архаїчних) соціумах двох моделей суспільних систем, які склалися в Західній Європі та Північній Америці між XVIII і XIX ст. Подібним чином Ш. Чодак вважає модернізацію не чимось самогенеруючим, а простим перенесенням культурних і соціальних (ціннісних й організаційних) зразків країн розвинених — країн сильніших, багатших, привабливіших, а тому й призначених (переважно самопризначених) бути сучасними — до країн, що модернізуються, тобто тих, котрі через слабкість та бідність призначені (у багатьох випадках також самопризначені) бути відсталими, архаїчними, досучасними.

Модернізаційні зразки (об'єкти модернізаційного наслідування), оскільки йдеться про конкретно-історичні соціальні моделі євроатлантичних суспільств, є не менш унікальними (в конкретно-історичному сенсі), ніж суспільні устрої наслідувачів (суб'єктів модернізаційного наслідування). Сучасність, як мета модернізації, позаяк ніщо унікальне не може бути просто відтвореним (скопійованим), має бути визначеною абстрактно, перетворившись (шляхом ідеації) з окремого випадку в історії малої частини людства на систему уніфікованих та

універсальних трансформаційних зразків/рецептів для його більшої частини.

М. Леві, цілком абстрактним чином універсалізуючи партикулярний історичний досвід євроатлантичних суспільств, виокремлює чотири структурні риси модерну: спеціалізованість соціальних елементів; їх менша самодостатність, а отже, й більша взаємоінтегрованість та взаємозалежність; зростаюча універсалістська етика і культура; структурне комбінування демократизації та централізації. Д. Аптер, департикуляризуючи західноєвропейський та північноамериканський історичний досвід, визначає шляхом системно-рольового та структурно-функціонального абстрагування модернізацію як процес, пов'язаний із появою нових соціальних ролей і ускладненням взаємозв'язків між соціальними ролями або ще ширше, як загальний процес ускладнення суспільних відносин [5, С. 6, 65]. Відома схема «стадій зростання», розроблена В. Ростоу, також виглядає уніфікуючою ідеєю окремого випадку історії — ідеєю конкретно-історичного періоду глобального утвердження євроатлантичного світу. На думку цього автора, суспільства Західної Європи і Північної Америки були піонерами модернізації, торуючи шлях решті світу.

Модернізаційний поступ, за схемою В. Ростоу, мінає такі основні стадії: формування передумов «злету» чи «стрибка» (*take off*); власне «злет» чи «стрибок»; технологічна зрілість; масове споживання; прагнення якості. На першій стадії отримує перевагу новітній тип мислення, визначений цим автором як ньютоніанський; з'являється «корпус» новаторів-винахідників і новаторів-бізнесменів, котрі готові та бажають інвестувати до новітніх секторів економіки; прискорено зростають сільське господарство, імпорт, міста, транспортна мережа; формується розвинена бюрократія, система освіти, банківські інститути [6, С. 26, 96].

Власне ситуація «злету» є часом стрибкоподібного та диспропорційного розвитку окремих галузей та регіонів; часом індустріалізації (переважно вузькогалузевої та здебільшого в легкій промисловості), появи робітничого класу і всього організаційно-культурного комплексу сучасного урбанізму; часом початку зовнішньої експансії та міждержавного змагання глобального масштабу.

Стадія «технологічної зрілості» охоплює: період зростаюче широкого застосування в економічному житті відкриттів, які надавала прогресуюча наука; прискореної урбанізації і переважаючого (передусім економічного й культурного) впливу міст; завершення індустріалізації та початку зімкнення індустрії з освітою; зростання і професіоналізації бюрократії та збільшення ролі держави в економіці; досягнення провідних позицій металургійною, металообробною, хімічною, електротехнічною галузями

промисловості; нарешті, прагнення великих держав до набуття домінуючого статусу у світовій політиці.

Стадія «масового споживання» передбачає максимальний розвиток виробництва товарів масового споживання; розширення соціальної інфраструктури (наприклад, мережі громадського транспорту); активне втручання держави в економічне життя задля запровадження і підтримки системи соціальних гарантій; провідну роль автомобілебудівної промисловості [6, С. 219].

Стадія «прагнення до якості» історично урамлює такі події і процеси: зміщення суспільних ресурсів до сфер освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва; перетворення сфери послуг на провідну галузь економіки; загострення та узагальнення політичних питань порядку і справедливості; перевага в зовнішній та міжнародній політиці установки на рівне партнерство, взаємовигідну співпрацю, побудову комфортного і безпечного світу.

Показово, як у теоретичних побудовах В. Ростоу з кожною «стадією зростання» зовнішня та міжнародна політика стають миролюбнішими та кооперативнішими. У них просто не знаходиться місця для Першої і Другої світових воєн та ядерного жаху «холодної війни».

Сильніший є водночас і модернішим саме в євроатлантичному розумінні, а модернізація передбачає наслідування переважно західноєвропейських та північноамериканських соціальних моделей, що дає підстави висувати теорію і практику модернізації з «логіки домінування» чи, радше, зробити першу частиною другої. Лінійно-прогресивістське уявлення про соціальний час та історію утвердилось внаслідок радикальної зміни типу мислення і світосприйняття, котру В. Ростоу визначив як «ньютоніанську революцію». Означена революція відбулась у суспільствах євроатлантичної сфери, котрі цілковито скористались її «плодами». Держави цієї сфери помістили себе на чолі (в авангарді) історичного часу, хоча, насправді й передусім, були на вершині владно-силової ієрархії, тобто були найпотужнішими державами, проте аж ніяк не «володарями часу». Суспільства євроатлантичної сфери виправдовували свою владно-силову перевагу і домінуючий статус тим, що вони — сучасні. Проте все було навпаки: сила глобально самолегітимізувалася через концепцію (теорію, ідеологію, пропаганду) «Модерну». Держави євроатлантичної сфери втягнули переважну більшість позаєвроатлантичних соціумів до задалегідь безнадійних модернізаційних перегонів.

Сильний, самопризначаючись на зразок для наслідування слабшими, досягає одразу декілька цілей: «пом'якшує» конкурентні установки щодо себе з боку слабших; нейтралізує відчуття ними зовнішньої загрози

(«концептуально заколисує», позбавляючи пильності); нав'язує їм «комплекс неповноцінності»; втягує їх до безперспективної та безнадійної гонитви за Сучасністю. До речі, саме мова «ньютонівської науки» (чи навіть культури) дала можливість «записати» цілком партикулярний євроатлантичний досвід в абстрактних універсалістських та уніфікованих термінах, приховавши акт нав'язування власних уявлень і власного історичного шляху решті світу (тобто акт здійснення влади) за ідеологічно нейтральною риторикою, видаючи домінування за добродійне «поширення позитивного досвіду».

Модернізація полягає в наслідуванні цілком конкретних (в історико-культурному розумінні) соціальних моделей тих країн, котрі домінують у певній системі міжнародних відносин. Таким чином, цих зразкових моделей просто не може бути багато, що, однак, не виключає можливість існування великої кількості модернізаційно-трансформаційних соціальних моделей, тобто перехідних моделей, у рамках яких відбувається модернізація. Ситуація, за якої модернізаційних систем значно більше, ніж модернізаційних зразків, зумовлена двома причинами: по-перше, розмаїттям та своєрідністю суспільств, що модернізуються (розмаїттям локальних умов); по-друге, можливістю існування декількох, переважно конкуруючих між собою, «епіцентрів Сучасності» (Едв. Терак'ян), а отже, й декількох, так само конкуруючих між собою глобальних модернізаційних зразків. Стосовно другої причини необхідно зауважити, що до глобальних зразків модернізації слід зараховувати лише ті країни (чи групи країн), котрі самі становлять один із полюсів системи міжнародних відносин.

Тож максимально «епіцентрів Сучасності» (і, відповідно, модернізаційних зразків) може бути стільки ж, скільки й глобальних «центрів сил», тобто полюсів глобальної силової конфігурації. Однак така пряма відповідність не є необхідною, позаяк: по-перше, модернізація — це явище сучасних міжнародних відносин, яке особливо «розквітло» у період після Другої світової війни і за часів деколонізації, у той час як, наприклад, наслідування давньогрецьких культурних та організаційних зразків в античному світі було не модернізацією (дихотомії «модерне/архаїчне» тоді взагалі не існувало), а якимось іншим різновидом наслідування; по-друге, не кожна домінуюча держава (держави) звертатиметься до такого концептуального та пропагандистсько-ідеологічного засобу домінування, як «модернізація», дехто може надати перевагу або брутальному насильству, або якимось іншим засобам ціннісно-концептуально-ментального контролю за слабшими, іншим ціннісно-концептуально-ментальним засобам їх узалежнення.

Успішний (якщо такий взагалі можливий) модернізаційний досвід окремої країни (країн) автоматично не перетворить її (їх) на «епіцентр

Сучасності» і модернізаційний зразок. Тут необхідно сягнути статусу «центру сил» глобальної силової конфігурації, перетворитися на один (чи навіть єдиний) із полюсів владно-силової структури світової політики. Допоки цього не відбудеться, варто говорити лише про позитивний модернізаційний досвід, котрий може більшою або меншою мірою залучатися іншими країнами.

Модернізація має небагато зразків, проте здійснюється в багатьох політичних формах. Розмаїття таких модернізаційних систем обумовлюється, по-перше, розмаїттям умов та суспільств, у яких розгортається модернізація; по-друге, розмаїттям глобальних модернізаційних зразків, яких може бути стільки ж, скільки й полюсів глобальної силової конфігурації. Інакше кажучи, різновидів модернізаційних політичних систем тим більше, чим різноманітніші суспільства, що модернізуються, і чим багатополярніша владно-силова структура світової політики, адже кожен з цих полюсів є потенційним «епіцентром Сучасності» та потенційним глобальним модернізаційним зразком. Саме ці два фактори — фактор локального розмаїття та фактор глобального поділу (розмаїття полюсів) — мав на увазі Д. Аптер (у його визначеннях модернізація розпочинається тоді, коли традиціоналістське суспільство постає перед проблемою вибору в докладенні ресурсів), стверджуючи: «Існують різні системи вибору, проте й існує вибір між системами» [5, С. 11].

Можливість різних історичних шляхів досягнення Сучасності (втілення її зразків), тобто можливість різних моделей модернізаційних політичних систем, порушує проблему їх типологізації. Д. Аптер розробив одну з таких типологізаций, надавши їй формально-теоретичної форми шкали, на якій крайніми точками постають мобілізаційний і полагоджувальний режими, а між ними (вздовж цієї уявної шкали) розгортаються (від мобілізаційної екстремі до полагоджувальної) режими модернізаційної автократії, режими військової олігархії, неомеркантилістські режими. Означена аптерівська типологізація ґрунтується на двох критеріях: перший — співвідношення між інформацією і примусом; другий — характер цінностей (а отже, й політичної культури), які складають аксіологічний фундамент цих режимів. Так у мобілізаційній системі ступінь примусу є високим, а обсяг інформації (поінформованість та обізнаність учасників) — низьким; у той час як за умов полагоджувальної системи — все навпаки, і кожен з її учасників спроможний до компетентного рішення та адекватної поведінки, не потребуючи зовнішнього примусу. Серед проміжних типів неомеркантилістська модель модернізаційної політичної системи характеризується станом рівноваги між примусом та інформацією, тоді як двом іншим моделям (модернізаційній автократії та військовій олігархії)

властивий ухил у бік примусу. З погляду ціннісного базису, мобілізаційний режим політико-релігійним чином «обоює» весь соціум та його «світле майбутнє», звертаючись до цінностей єдності, зростання, розвитку. Натомість, полагоджувальний режим ідеалізує (ідеологічно акцентує) окремого індивіда (передусім його здатність приймати раціональне рішення та усвідомлювати власні інтереси), ґрунтуючись на цінностях раціональності, свободи, змагальності.

Мобілізаційну та полагоджувальну модель політичної системи суспільства, що модернізується, Д. Аптер теоретично висновує з двох ширших моделей політичної системи — «священно-колективної» (її різновид — мобілізаційний режим) та «світсько-ліберальної» (її різновид — полагоджувальний режим). У рамках аптерівських уявлень тоталітаризми розвинених країн постають різновидом першої моделі («священно-колективної»), тобто належать до однієї класифікаційної групи із мобілізаційними режимами модернізаційних суспільств; ліберальні ж демократії слід вважати одним із втілень (іншим є полагоджувальний режим модернізаційних суспільств) «світсько-ліберальної» моделі.

Розпад мобілізаційних політичних систем відбувається через деградацію політичної ідеології/релігії; через занепад правлячої партії, яка в цій системі є партією солідарності, а не партією представництва; через конфлікт поколінь. Однак цей різновид політичних режимів суспільств, що модернізуються, завжди зберігатиме свою привабливість, оскільки він дарує надію на якнайшвидше досягнення цілей модернізації шляхом максимально інтенсивних мобілізуючих зусиль, здійснюваних політичною системою і ґрунтованих переважно на примусові. Успіх полагоджувальних режимів базується на інформації, а не на примусові, натхненному певним баченням «світлого майбутнього». Тут все залежить від мудрої гнучкості уряду та вмотивованості й самодисципліни населення [5, С. 371, 399]. Безперечно, після падіння комуністичного тоталітаризму мобілізаційна модель політичної системи суспільства, що модернізується, навряд чи може вважатися рівним конкурентом, класифікаційно спорідненим із ліберальною демократією, моделі полагоджувальній. Проте ті модернізаційні країни, котрі прагнуть набути вищого стратифікаційного статусу в однополюсно-євроатлантичному світі, — з одним гегемоном, одним «центром сил», одним «епіцентром Сучасності», одним модернізаційним зразком — потребуватимуть мобілізаційної системи, або принаймні її окремих елементів.

Окрім екстремних типів, Д. Аптер виокремлював ще й проміжні типи політичних устроїв суспільств, що модернізуються: модернізаційну автократію, військову олігархію, неомеркантилістський режим. Перший різновид політичного устрою — переважно монархічно-бюрократична

система, у якій важливу роль відіграє дорадчий орган, укомплектований технократами. Саме від зростання «корпусу» цих технократично зорієнтованих фахівців, від того, наскільки інтенсивно вони «просочуються» до традиціоналістської владної ієрархії, залежить політична ефективність та історичний успіх модернізаційної автократії [5, С. 403]. Військова олігархія, ґрунтуючись переважно на примусові, є цікавим та привабливим поєднанням ідеологізму (патріотично-націоналістичного стибу) із технократизмом [5, С. 371]. Найбільш збалансованим, у сенсі рівноваги між примусом та інформацією, модернізаційним політичним режимом є режим неомеркантилістський. На думку Д. Аптера, цей різновид політичного устрою суспільств, що модернізуються, є ефективнішим, ніж мобілізаційна система, та стабільнішим, ніж система полагоджувальна, що досягається завдяки збалансованості примусу й інформації. У конкретно-історичному сенсі неомеркантилістська модель набуває форми інституціоналізованого та ритуалізованого президентського лідерства, близького і за обсягом повноважень, і за патерналістсько-популістським спрямуванням до просвітницько-абсолютистських монархій. Неомеркантилістська форма здійснення політики модернізації характеризується централізованістю, бюрократизмом, технократизмом і помірним традиціоналізмом. Тут управлінсько-стратегічний наголос робиться на освіті, технічному досвіді, плануванні та державному секторі [5, С. 415].

Д. Аптер доводить, що перебіг процесів модернізації (зокрема, політика модернізації та ті політичні форми, у яких вона здійснюється) під функціонально-рольовим кутом зору може відрізнитися в різних суспільствах: по-перше, співвідношенням між трьома основними групами соціальних ролей цих суспільств — традиційними ролями, адаптаційно-перехідними ролями, новітніми ролями; по-друге, тим, які соціальні ролі є модернізаційно ключовими та визначальними. Так, залежно від конкретно-історичних умов соціуму, що модернізується, та структури світової політики (кількості владно-силових полюсів, «епіцентрів Сучасності» й відповідних модернізаційних зразків), головним «модернізатором» може бути військовик або державний службовець, або й політичний менеджер чи партійний політик.

Особливістю суспільних умов і системною специфікою міжнародно-політичних відносин визначається структурна пропорція між традиційними, новітніми й адаптаційно-перехідними ролями в кожному окремому суспільстві, що модернізується. Остання рольова група пов'язує дві перші, які здебільшого є не лише протилежними, але й ворожими одна одній. Вона зникає чи модифікується після завершення модернізаційних процесів, а її суспільно-політичне значення тим вище, чим тривалішою,

раціональнішою і стабільнішою є власне політика модернізації. Революційний перебіг модернізаційних процесів передбачає стратегічно-управлінський наголос на новітніх соціальних ролях, у той час, як глибоко архаїчні та традиціоналістські суспільства, переважно, модернізуються в традиціоналістських формах, коли акцентуються традиційні соціальні ролі. Цілком можливою є ситуація зміщення рольових акцентів: втому соціуму від революційної модернізації та повернення (чи звернення) до її традиціоналістських форм; втечі суспільства від власної архаїчно-традиціоналістської закостенілості в крайню революційність; чергування традиціоналістських та новаторських циклів модернізації.

Модернізація — це різновид соціального наслідування, спричиненого дією міжнародно-середовищних факторів, тобто це те соціальне наслідування, котре виникає та функціонує на міжнародній царині. В. Ростоу говорить про модернізаційні процеси в традиціоналістських суспільствах, що започатковуються та підживлюються контактами із розвиненішими, тобто сильнішими, багатшими, впливовішими соціумами. Такі контакти набувають трьох форм: безпосереднього (військового чи колоніального) вторгнення; економічного прикладу або тиску; обміну ідеями й досвідом [6, С. 58]. Модернізація в цих ззовні «пробуджених» суспільствах, зазвичай, має три основні фази: перша — пряме зовнішнє втручання/інвазія, коли саме військовик стає першим «модернізатором»; друга — зсув модернізаційної проблематики всередину країни, коли розпалюється боротьба між про- та антимодернізаційними елітами; третя — стратегічне з'ясування відповіді на питання, «якою мірою відмовлятися від традиціоналістського спадку?», коли встановлюється структурна пропорція між традиційними і новітніми елементами постмодернізаційного суспільства [6, С. 61].

На думку В. Ростоу, модернізація, спричинена зовнішнім (міжнародно-середовищним) імпульсом, є лише одним з різновидів модернізації. Він виокремлює ще три промодернізаційні спонуки: внутрішньонаціональна загроза; освічена еліта; добробут та вищі життєві стандарти. Проте всі ці три спонуки є або опосередкованими проявами зовнішнього (міжнародно-середовищного) імпульсу, або принаймні містять суттєву міжнародно-середовищну (зовнішню) складову. Так існування архаїчно-традиціоналістського соціуму може бути суцільним соціальним лихом, однак лише порівняння з іншими, сильнішими та процвітаючими, соціумами дає можливість усвідомити увесь жах і безнадійність цього існування. Крім того, будь-яка внутрішня загроза передусім оцінюється як можлива підстава для зовнішнього втручання. Освічена еліта розпочинає модернізацію: керуючись зовнішніми зразками; під тиском зовнішніх (міжнародно-середовищних) обставин; реалізуючи здобуту за кордоном освіту. Провідні «модернізатори» рідко коли «виринають» із «народних

глибин», а якщо й «виринають», то після багатьох років навчання в країнах, що надалі послугують модернізаційними орієнтирами. Прагнення до вищих життєвих стандартів навряд чи захопить те суспільство, котре нічого не знає про кращі умови життя і добробут інших народів. Нарешті, модернізаційний успіх у певній країні породить необхідність корекції зовнішньополітичного курсу цієї країни, котра неминуче зіштовхнеться з усіма проблемами, що постають перед новозміцнілою державою на міжнародній арені.

Модернізація, як різновид наслідування, неможлива без зовнішнього зразка, адже внутрішніми зусиллями витворюються лише зразки ідеальних (абсолютно досконалих) соціумів. Винятково «із-себе» суспільство породжує лише Утопії. Однак історичне формування власне зразків модернізаційного наслідування не слід вважати модернізацією. У цьому випадку, радше, йдеться про становлення та утвердження глобального «центру сил», а отже, й потенційного «епіцентру Сучасності» й модернізаційного зразка для тих, хто наслідуватиме. Тому сходження великих європейських націй та держав на вершину світового панування, тобто витворення ними євроцентричного світу, є історичним випадком формування модернізаційного зразка (об'єкта модернізаційного наслідування), а не власне модернізацією. Внутрішньоєвропейське великодержавне змагання витворило (це один із його наслідків) «епіцентр Сучасності», хоча й історичні зміни та суспільні перетворення, викликані цим змаганням у кожному з його учасників, не були модернізаційними.

Перетворення євроатлантичного світу на орієнтир та зразок для модернізації решти країн світу відбулося внаслідок сукупної дії двох взаємозалежних факторів: міждержавної конкуренції і соціальної революції. Ш. Айзенштадт доводить, що революційні трансформації в євроатлантичних суспільствах були спричинені зовнішнім тиском нового типу міждержавних відносин та нововиниклою міжнародною капіталістичною економікою, а також внутрішнім тиском соціальних поділів і конфліктів всередині самих цих суспільств. Війни і конкуренція між європейськими державами, їх зовнішньоекономічна експансія та розвиток міжнародної торгівлі, поєднавшись із внутрішніми суперечностями й поглибивши внутрішні розколи в країнах тогочасної Європи, призвели до виникнення унікального історичного явища — Новоевропейської соціальної революції [4, С. 53, 245, 246].

Євроатлантичний «центр сил» і відповідний модернізаційний зразок мають революційне походження. На думку Ш. Айзенштадта, «класичні революції Нового часу» були особливим різновидом суспільних перетворень, свого роду історичними «мутаціями»: вони стали найбільш інтенсивними, насильницькими, свідомими трансформаційними

процесами з усіх відомих соціальних рухів; вони призвели до радикальної зміни суспільних устроїв — зміни політичних режимів і легітимізаційної символіки, зміни правлячих класів, зміни головних інституційних комплексів, зміни типу особистості; вони спричинили радикальний розрив євроатлантичних суспільств з власним минулим, створивши хибне уявлення про себе як про елемент модернізаційного поступу [4, С. 44, 45, 249].

Цілковито своєрідними новоевропейські революційні трансформації робить їх всеосяжний характер. Ш. Айзенштадт визначає соціальні революції в Західній Європі й Північній Америці як поєднані (у сенсі максимальної комплексності та всеосяжності) зміни. Новоевропейські великі революції поєднали в собі всі різновиди соціального протесту, інтегрувавши часткові перетворення окремих сфер суспільства в єдину революційну трансформацію. За твердженням Ш. Айзенштадта: «У структурному плані великі революції відзначалися дуже тісним зв'язком між інакодумством, повстанням, політичною боротьбою в центрі, а також між ними і будівництвом інститутів. Такий зв'язок за своєю міцністю не мав якого-небудь прецеденту в історії» [4, С. 223].

Історична безпрецедентність революційних подій призвела до виникнення так само безпрецедентного типу суспільства — структурно диференційованого й спеціалізованого, включеного до складної мережі міжнародних організаційних форм, з ринковою економікою та відкритою й мобільною стратифікаційною системою [4, С. 260]. Новоевропейські соціальні революції стали, як вважає Ш. Айзенштадт, першою в історії людства спробою свідомо змінити суспільний і політичний устрій. Зорієнтованість євроатлантичних революційних трансформацій на радикальний розрив із минулим та започаткована цими трансформаціями руйнація традиційних цінностей та порядків дали підстави, вже постфактум, вважати великі новоевропейські революції першоджерелами й першоелементами модернізаційних процесів [4, С. 226, 229]. Однак існують різні типи соціальних перетворень і далеко не кожна суспільна трансформація, яка призводить до руйнації традиційних устроїв і укладів, може визначатись як модернізація. Остання передбачає існування зовнішнього орієнтира, уособленого відповідним «епіцентром Сучасності» — держави чи держав, що становлять глобальний «центр сил». Перебудова суспільств за зразками соціальних моделей цих домінуючих країн і є власне модернізацією, принаймні у вузькому розумінні цього терміна. Хоча цілком можливо є розробка такої собі всеосяжної «модернізаційної соціологічної метафізики», у рамках якої будь-яка соціальна зміна вважатиметься модернізацією.

Революційні трансформації в євроатлантичних суспільствах стали пороговою історичною межею, перетнувши яку ці суспільства згодом

перетворились на глобальний «центр сил» та модернізаційний зразок. Домінуючий статус народи Західної Європи і Північної Америки здобули завдяки переродженню «у вогні» революцій та загартуванню «у горнилі» міждержавних змагань, проте аж ніяк не завдяки модернізації, оскільки, самомодернізація просто неможлива.

У суспільствах євроатлантичної сфери образи й ідеали майбутнього стали витвором соціотворчої уяви, а не результатом запозичення і наслідування — це суспільства, котрі буквально «самі себе створили». Вони не мали конкретно-історичного зразка для модернізаційного наслідування, ставши таким зразком для решти світу. Вони прагнули «злиття справжнього суспільства й образу суспільства-двійника» [4, С. 227]. Вони довели силу творчої самотності й соціотворчої уяви, а також продуктивність воєн і революцій. Вони продемонстрували, що панує винахідник, а не наслідувач.

Доля сильних — давати зразки для наслідування; доля слабких — наслідувати і, зокрема, модернізуватися. Завдяки духовній самотності євроатлантичні суспільства спромоглися творчо підвестись над нею, витворивши винятково «із себе» зразки свого перетворення. Причому тут йдеться про щось на кшталт переродження, у той час як модернізація є більш подібною до клонування. Одна річ зринення Сучасності з «лялечки» власної традиції, тобто духовне переродження; інша річ — заперечення власної традиції на користь чужої «сучасності», тобто модернізація.

Соціальна революція та модернізація — це два різновиди суспільної трансформації, котрі, відповідно, призводять до різних наслідків для суспільств, у яких вони відбулися. Існує ще чимало інших типів соціальних перетворень. Так, видатний реакційний мислитель Ж. де Местр пропонує тогочасній Російській імперії свій варіант реформування, котрий, якісно відрізняючись і від соціальної революції, і від модернізації, може бути визначений як «природна трансформація». На думку цього автора, соціальні перетворення мають бути максимально керованими й контрольованими. Стратегія «природної трансформації» передбачає, по-перше, максимальну поступовість, коли зміни здійснюються винятково під тиском крайньої необхідності; по-друге, уникнення моралізаторсько-пропагандистського супроводу й підтримки реформістської діяльності; по-третє, неприпустимості руйнації міжкласового балансу й радикальної стратифікаційної реструктуризації; по-четверте, зведення до мінімуму ролі матеріальних заохочень і стимулів та активізацію ролі мотивів і стимулів, пов'язаних з моральним обов'язком та політичною відповідальністю, а також надання переваги стабільному майновому стану перед стихійним багатством; по-п'яте, акцентування й підтримку стабілізуючої та умиростворюючої функції релігії за умов суспільної трансформації; по-шосте, мобілізацію національного кадрового потенціалу та залучення

й підготовку переважно власних фахівців власними ж силами; по-сьоме, відмову від використання іноземців у процесі суспільних перетворень та максимально можливе обмеження й нейтралізацію зовнішніх впливів; по-восьме, запобігання виникненню джерел ціннісних альтернатив та інакодумства, які неминуче зринають внаслідок неконтрольованого поширення загальної освіти й поверхової освіченості [7, С. 110–114].

У той час як соціальна революція є творчим переродженням, а модернізація — наслідуванням чужого успіху, то «природна трансформація» може вважатися чимось подібним до «органічного зростання» чи вікової перебудови «соціального організму». Показово, що навіть такий послідовний реакціонер, як Ж. де Местр, визнає необхідність соціальних перетворень, пропонуючи їх власну версію. Однак так само показово, що нічого подібного до модернізаційного наслідування західноєвропейських суспільств він тогочасній Росії не радить, наполягаючи, як і належить консерватору (а тим більше реакціонеру), на максимальному збереженні самотності та мобілізації її трансформаційного потенціалу.

Радикальному революційному перетворенню країн євроатлантичної сфери посприяла їх соціокультурна специфіка. Ш. Айзенштадт, загалом на підставі веберівських міркувань, говорить про схильність і спроможність до всеосяжних соціальних трансформацій передусім тих суспільств, у соціальній культурі яких присутня особлива напруженість між трансцендентним і мирським порядками за визнання важливого значення останнього. Саме така культурна орієнтація дає можливість розробляти моделі альтернативних суспільних устроїв. Вона також уможливує появу вільних трансформаційних ресурсів і автономних трансформаційних еліт [4, С. 161, 203].

Досвід революційного переродження євроатлантичної спільноти залишив у політичній культурі її суспільств «символи протесту й радикалізму», котрі стали «фундаментальними орієнтаціями цивілізації Нового часу» [4, С. 235]. Таким чином, великі європейські (разом із американською) революції були водночас і породженням соціокультурної специфіки, і культуротворчими факторами. Вони зробили політико-культурні установки євроатлантичних народів радикальними, агресивними, експансіоністськими, зорієнтованими не лише на завоювання інших земель, але й на завоювання майбутнього. Породжені революціями символи й установки новоєвропейської (постреволюційної) політичної культури збагатили євроатлантичний соціокультурний тип, органічно доповнивши його присутні властивості: напруженість між трансцендентним і мирським порядками; реалістичне визнання і прийняття останнього; послідовний раціоналізм. Такий раціоналізм у тому числі передбачає «високий ступінь символічної розробки проблем людського існування», призводячи до формування ціннісних альтернатив,

вільних ресурсів, автономних еліт, тобто до формування передумов соціальної трансформації [4, С. 157].

Історія, культура, структура європейського світу зробили його глобальним «центром сил» та об'єктом модернізаційного наслідування. Ш. Айзенштадт говорить про особливий змагальний динамізм та поліцентричну динаміку цього світу; про унікальне поєднання в формах його організації широти й автономності, жорсткості й гнучкості [4, С. 258]. В європейській політиці завжди боролись за владу, завжди змагались за панування, завжди прагли домінування. Породжений міждержавною конкуренцією динамічний та хисткий «баланс сил» усередині Європи уможливив її глобальну експансію. Світова міць євроатлантичної сфери зростає в змаганнях та війнах між європейськими народами, тобто в цивілізаційних міжусобицях. Саме в цих міжусобицях було викультивовано унікальний механізм мобілізації влади й засіб домінування — інституцію сучасної державності. Потужна держава сформувалась внаслідок історичного синтезу соціокультурної специфіки, інтенсивної конкуренції та міждержавних воєн, соціальної революції.

Ч. Тіллі стверджує, що саме війни створили протонаціональні та національні держави Західної Європи, хоча власне війну він вважає різновидом організованої злочинної діяльності — чимось подібним до розбійництва й піратства. Відповідно й державотворення на своїх початкових (войовничих) стадіях більше нагадувало рекетирство, ніж конструктивний і позитивний історичний процес. Перші європейські державотворці, як вважає Ч. Тіллі, провокуючи, стимулюючи, фабрикуючи загрозу зовнішньої війни, примушували населення контрольованих ними територій віддавати себе під їх захист, штучно створюючи потребу в такому захисті [8, С. 170–171]. Однак саме організовані й постійні війни породили потребу в ресурсах, а отже, й у розвинених державних організаційних формах та нормативно-інституційних структурах, яким належало ці ресурси екстрагувати з суспільств. Жорстка військова конкуренція між державами унеобхіднила мир і стабільність всередині самих державних суспільств, спонукаючи до інтенсифікації й поглиблення державотворчих процесів. За схемою Ч. Тіллі, успіх окремих войовників-можновладців призвів до розокремлення внутрішньої та зовнішньої сфер докладення сили; зовнішнє міждержавне змагання стимулювало внутрішні державотворчі процеси; інтенсивна конкуренція між державами ці процеси поглибила й оформила. Війни породили потребу в розвиненій цивільній інфраструктурі, з якої зросли сучасні європейські суспільства й держави — мілітаристські при витоках та цілком мирні у своїх кінцевих формах.

Європейське войовниче державотворення, на думку Ч. Тіллі, якісно відрізняється від примітивного авторитарного мілітаризму постколоніальних

модернізаційних суспільств, які набули свою військову організацію ззовні, в обмін на ресурси й лояльність. У таких суспільствах аналогія між війною та організованою злочинністю все ще не втратила актуальності. У них так і не відбулося історичної трансформації військових режимів у режими боєздатні та збройно потужні, однак цілком цивільні. У модернізаційних суспільствах було просто відтворено євроатлантичну військову організацію, яка в більшості випадків спрацювала своїм первинним чином — рекетирським, розбійницьким, репресивним. Соціальні революції та постійна еволюційна реструктуризація в напрямку до віднайдення максимально мирних та ефективних форм суспільного співіснування поволи модифікували первинний войовничий імпульс, з якого зросли європейські держави й суспільства, довівши, що військово потужне суспільство — це не обов'язково суспільство мілітаристське [8, С. 185, 186].

З огляду на жорстку змагальність світової політики, успішною може вважатися лише та суспільна трансформація, яка призводить до створення ефективної та незалежної державності; та суспільна трансформація, яка має етатистський, а не модернізаційний зміст; та суспільна трансформація, яка спричиняє появу нового «центру сил» і змінює вже усталений «баланс сил», а не породжує ще один залежний і периферійний соціум; та суспільна трансформація, яка ґрунтується на творчому пориві, а не на простому наслідуванні сильніших та відтворенні їх історичного досвіду у власній країні.

Історичний успіх посттрансформаційного суспільства вимірюється реструктуризаційною спроможністю його держави — спроможністю модифікувати чи навіть змінити структуру міжнародних відносин на регіональному чи навіть на глобальному рівні. Якщо в результаті соціальної трансформації виникає суспільство, котре настільки «сучасне», наскільки залежне від держав-об'єктів модернізаційного наслідування і цілковито «вписане» до їх системи (систем) домінування, то успішною така трансформація буде лише для цих домінуючих держав та ще для олігархічних клів усередині країн, що модернізуються. Таким чином, обсяг «національної могутності» є головним критерієм трансформаційного успіху чи провалу. Однак у випадку модернізації цей критерій є малоприматним, адже суспільство-наслідувач навряд чи сягне рівня суспільства-об'єкта модернізаційного наслідування і створить потужнішу державу.

Модернізація не є політично (у владно-силовому та пропагандистсько-ідеологічному сенсах) нейтральним процесом, це один із засобів побудови системи домінування. Винятково пропаганда домінуючих держав та держави-гегемона змальовує цей «шлях до рабства» (чи принаймні до залежності) як «світлий шлях» вільного розвитку «всіх» за зразком «перших». Той, хто наслідує, завжди потрапляє у залежність від того, кого він наслідує. Нав'язати іншому власні правила життя — значить контролювати життя цього «іншого».

Модернізація є різновидом соціального наслідування, що спричиняється зовнішніми (міжнародно-середовищними) конкурентними викликами і призводить до формування глобальної системи (систем, якщо «епіцентрів Сучасності» декілька) домінування. Така система — необхідний структурний елемент світового суспільства. Отож, і модернізаційні процеси є глобально соціотворчими, позаяк вони пов'язують (через наслідування) різні локальні соціуми у світовий. Здійснюючи модернізацію, суспільство об'єктивно інтегрується до системи домінування країни (країн), що послугує (послугують) зразком модернізаційного наслідування. Відповідно, більшим чи меншим успіхом модернізації вважатиметься вищий чи нижчий стратифікаційний статус у рамках владно-силової піраміди, вершину якої обіймають держави, котрі наслідуються, тобто держави, що належать до «епіцентру Сучасності».

Модернізаційні процеси є одними з ключових у формуванні глобальних стратифікацій, у тому числі класових. Проте перебіг цих процесів може призвести і до виникнення нових «центрів сил», нових «епіцентрів Сучасності», нових модернізаційних зразків. Таким чином, відбувається реструктуризація глобальної владно-силової (стратифікаційної) ієрархії: виникають нові та, можливо, зникають старі полюси світової політики. У цьому випадку йтиметься не про модернізацію, а про міждержавну конкуренцію, в якій наслідування також відіграє свою роль, однак не є модернізаційним. Власне модернізація може лише призвести до підвищення статусу країни, що модернізується, в рамках глобальної стратифікаційної ієрархії, проте не призводить до зміни «глобальних полюсів» та зміщення «епіцентрів Сучасності». Якщо модернізаційні суспільства і конкурують на міжнародній арені, то переважно між собою, а не з об'єктом наслідування.

Для Третього світу модернізація стала тим самим, що й тоталітаризм для світів Першого і Другого, адже тут також йшлося про побудову всеосяжної та зразкової соціальної моделі, тобто про тотальну перебудову архаїчно-традиціоналістського соціуму. Різниця полягала лише в походженні зразків цієї тотальної перебудови: у випадку модернізації це зовнішні (міжнародно-середовищні) зразки суспільних моделей домінуючих держав, що засобами пропаганди визначені (самовизначені) як сучасні; у випадку тоталітаризму це зразки ідеальних (утопічних) суспільних моделей, витворені «внутрішніми» зусиллями країн світ-системного ядра і частини напівпериферії, тобто моделі вигадані, а не запозичені.

Сучасність для Третього світу стала тим самим, що й Утопія (ліберальна, комуністична, фашистська) для Першого і частини (східноєвропейської та євразійської) Другого світів. Епоха ідеалізму (тоталітаризму, ідеологізму,

біполярності) на позаєвроатлантичних теренах була епохою модернізації — історичною спробою тотальної перебудови позаєвроатлантичних суспільств за зразками тих соціумів, котрі визначались як сучасні. Модернізація — це тоталітаризм Третього світу, і саме в цьому сенсі Д. Аптер стверджував: «Модернізація є різновидом надії. У ній втілено всі попередні революції історії і всі найвищі людські бажання. Модернізація епічна за своїми масштабами та моральна за своїм значенням» [5, С. 1].

Тоталітаризм і модернізація нездійсненні тому, що передбачають тотальну перебудову суспільств. Тоталітарні ідеали — це цілковите породження соціотворчої уяви і містять у своєму осерді модель абсолютно досконалого вигаданого суспільства (Утопії). Модернізаційні ідеали історично конкретні, адже йдеться про окремий випадок в історії людства, переважно про соціальні моделі євроатлантичних соціумів, котрі просто не можуть бути відтворені в усій їх історичній конкретності суспільствами-наслідувачами. Таким чином, ідеали тоталітаризму нездійсненні, оскільки вони — породження соціотворчої уяви, тобто занадто абстрактні; ідеали модернізації нездійсненні, оскільки вони — породження певного (окремого та вузького) історичного досвіду, тобто занадто конкретні. Попри те, що в обох випадках — тоталітаризму та модернізації метою є тотальна перебудова суспільства, різниця в ідеалах (їх походженні та змісті) не дозволяє цілковито ототожнити модернізацію і тоталітаризм.

Модернізаційні перетворення були зорієнтовані на тотальну перебудову традиціоналістських суспільств за зразками домінуючих у світовій політиці соціумів, котрі визначались (переважно самовизначались) як сучасні. Така трансформаційна тотальність присутня в поглядах Н. Смелзера стосовно того, які зміни в різних сферах суспільного життя традиціоналістського соціуму належить вважати модернізаційними. Він виокремлює появу новітніх технологій; перетворення споживчого сільського господарства на комерційне; заміну біологічної енергії механічною у сфері виробництва; демократизацію політичного життя, яка відбувається разом із витісненням особистісно-авторитарних методів здійснення влади; зникнення неписьменності та підвищення цінності освіти і науки; зменшення впливу релігії на суспільне життя; інтенсифікацію вертикальної та горизонтальної соціальної мобільності, а також перетворення особистого успіху на головний фактор просування вгору стратифікаційною ієрархією; нуклеарну модифікацію сім'ї та зміну демографічної ситуації в напрямку до зменшення народжуваності. Навряд чи знайдеться хоча б одне суспільство, що модернізується, котре б здійснило такі всеосяжні зміни в усіх підсистемах своєї соціальної системи. Тотальне перетворення неможливе так само, як неможливе друге народження. Тому найуспішнішим модернізаційним соціумом доцільно вважати той, котрий віднайшов

найоптимальнішу для себе структурну пропорцію між традиціоналістськими і новітніми елементами, не лише зберігши перші та залучивши другі, але й поєднавши їх у зовнішньо- та внутрішньоефективні соціальні структури.

Всі різновиди тоталітаризму ідеологічно передбачали та практично прагнули створити абсолютно «нову людину», оскільки тотальне перетворення (тоталітарними засобами) людини (її переродження) було головною передумовою тотального перетворення соціуму. Саме людина-соціальна в усій її антропологічній та історичній конкретності залишалась і залишається головною перешкодою на шляху втілення різноманітних Утопій. Ідея тотального перетворення людської істоти та формування абсолютно нової особистості присутня і в теорії, і в практиці модернізації, що підтверджує її принаймні часткову спорідненість з тоталітаризмом.

Загалом, здається цілком природним, що сучасне суспільство потребує й такої собі «людини-сучасної». А. Інкелес дефінітивно виокремлює цей різновид людини-соціальної, котрому, на його думку, властиві відкритість новому досвіду та інноваціям; спроможність висловлювати універсальні й якнайширші думки, що можуть зацікавити якнайвіддаленіші сегменти соціального середовища цієї «новонародженої людини-сучасної», а не лише найближче коло (як це було у випадку «людини-традиціоналістської»); демократичне ставлення до формування думок та обміну ними; зорієнтованість у майбутнє, а не минуле, і нова культура часу, що передбачає пунктуальність та організованість; схильність до планування й раціонального впорядкування життя; прагнення до панування та перетворення свого середовища (природного й соціального); віра в кількісну раціональність світу та утилітаризм людських мотивацій; повага до честі й гідності інших людей; довіра до науки і технологій; відданість ідеалу «розподільчої справедливості», коли кожен отримує залежно від особистого внеску.

Майбутнє складніше та різноманітніше, ніж сьогодні (якщо лише не станеться катастрофи — соціальної та природної), оскільки вміщує це сьогодні й минувшину як свою частину. Тому сягнути ідеальної моделі Сучасності так само неможливо, як і збудувати безкласовий та бездержавний комунізм; запровадити ліберальне «царство свободи»; очистити від нашарувань цивілізації (відродити) «природний» расовий порядок. Бачення модернізації як тотального перетворення архаїчно-традиціоналістського соціуму на сучасний і відповідна цьому баченню практика є породженням епохи ідеалізму та часів зіткнення Утопій; поєднанням прогресивістсько-лінійних уявлень про історію і соціальний час із «логікою домінування»; важливим аспектом біполярної системи міжнародних відносин. Однак замість одного модернізаційного стрибка в Сучасність — постісторичний стан для країн Третього світу (їх «рай земний») — відбулося безліч малих модернізацій, внаслідок яких одні

сегменти суспільств, що модернізуються, осучаснились, у той час як інші так і залишилися архаїчними та традиціоналістськими.

Модернізація й тоталітаризм, з огляду на недосяжність модернізаційних і тоталітарних ідеалів, — потенційно «вічні» процеси. Тому постає практична й теоретична проблема їх завершення. Тоталітарна система розпадається через війну, ресурсне виснаження, втрату віри, неефективність інститутів. Модернізація припиняється в той історичний момент, коли суспільство, що модернізується, досягає максимально можливого для себе щабля в стратифікаційній ієрархії домінування держав, котрі послугують модернізаційним зразком. Причому не має значення, наскільки справді осучаснилось це суспільство.

Ш. Айзенштадт говорить про неопатрімоніальні суспільства, які розвинулись із «традиційних патрімоніальних режимів минулого» під дією Новоевропейської цивілізації, відрізняючись від них по-перше, інтегрованістю до сучасної системи міжнародних відносин; по-друге, соціальними системами, що сформувалися внаслідок модернізаційних процесів. Разом із тим самі ці процеси були якісно відмінними від революцій в євроатлантичному світі, створивши так само якісно новий історичний досвід [4, С. 326]. Таким чином, неопатрімоніальні суспільства, що сформувалися внаслідок зумовленого тиском міжнародних обставин модернізаційного наслідування, якісно відрізняються від євроатлантичних суспільств, породжених революціями.

Сучасний тип міжнародних систем, за твердженням Ш. Айзенштадта, є унікальним витвором «цивілізації Нового часу» (тобто євроатлантичної цивілізації). Глобальна експансія цієї цивілізації відбувалась разом із поширенням цього типу міжнародних відносин — динамічного, конкурентного, поліцентричного. Сучасний тип міжнародних систем не лише має євроатлантичне походження, але й є формою експансії та засобом домінування країн євроатлантичного глобального «центру сил». Тому твердження Ш. Айзенштадта, що цей різновид міжнародних відносин цілковито відрізняється як від міжнародних систем імперського типу, так і від моделі ціннісної спільноти на кшталт «ісламського халіфату», є правильним лише частково [4, С. 235]. Розгорнення будь-якої соціальної системи передбачає формування двох головних умов суспільного порядку — ієрархії домінування та легітимізаційної формації. Сучасний тип міжнародних систем також неможливий без цих двох умов — ресурсно-організаційної та ціннісної. Він перебуває десь між імперським типом і моделлю «халіфату» (ліберального). Очолена країнами євроатлантичного світу ієрархія домінування — це ресурсно-організаційна структура, подібна до імперської чи навіть протоімперської, а глобальне поширення ліберальних цінностей євроатлантичного «центру сил» передбачає формування ціннісної

спільноти — такого собі «ліберального халіфату». Прикметною є думка Ш. Айзенштадта, що саме належність до сучасної системи міжнародних відносин спонукає позаєвроатлантичні країни до модернізації.

Неопатрімоніальні суспільства можуть вважатися постмодернізаційними суспільствами, тобто такими, що вже минули історичну фазу модернізації. Однак результати цього різновиду соціальної трансформації якісно відрізняються від результатів соціальних революцій в євроатлантичному світі. Ш. Айзенштадт стверджує, що в неопатрімоніальних соціумах так і не відбулося поєднаних змін. Модернізаційні перетворення були частковими й сегментарними. Відповідно й суспільства, котрі виникли внаслідок цих перетворень, лише певною мірою нагадували суспільства-об'єкти наслідування. У результаті модернізації постали елітаристсько-клієнтелістські та стратифікаційно фрагментовані соціуми. Неопатрімоніальні суспільства демонстрували жорстку розокремленість центру й периферії; ціннісної й політичної сфери; еліти й народу, а отже, й низький рівень політичної активності та високий рівень політичної залежності, у тому числі залежності міжнародно-політичної [4, С. 356].

З погляду міжнародної політики, реальним наслідком модернізаційних процесів стане певний статус (вищий або нижчий), якого набуде трансформаційний соціум (по завершенню модернізації) у рамках системи домінування тих країн, котрі послуговували йому модернізаційними зразками. Таким чином, процеси модернізації після того, як суспільство опиняється на певному шаблі стратифікаційної владно-силової ієрархії, припиняються, що унеможливорює перетворення модернізації на «вічний поступ» і задає їй стратифікаційні та історичні координати.

Ідея «модернізації» споріднена з ідеями «розвитку» та «прогресу» не лише змістовно: всі вони в політичному сенсі концептуальні інструменти домінування в розпорядженні тих, хто продукує зразки/ідеали цих «модернізацій/розвитків/прогресів», а з іншого боку, вони також концептуальні та стратегічні пастки для тих, хто наслідує. Модернізуючись, країна вростає в систему домінування, очолювану державами, що послуговують модернізаційними зразками. Водночас відбувається ущільнення суспільних зв'язків між зовсім різними соціумами, тобто відбувається глобальне соціотворення.

Модернізаційне інтегрування в систему домінування може бути більш або менш агресивним. У теорії модернізації існує два макроуявлення про модернізаційні процеси: згідно з першим, йдеться про еволюційний, жорстко стадійний, керований «згори» (переважно освіченою промодернізаційною елітою) поступ до Сучасності, обумовлений внутрішніми (ендогенними) факторами; згідно з другим уявленням, модернізація є «стрибкоподібною», позбавленою жорсткої етапно-

історичної структури, масовою та обумовленою значною (якщо не більшою) мірою зовнішніми (екзогенними) чинниками. Відповідно, йдеться про дві можливі стратегії та два історичні шляхи модернізаційного «вростання» до системи домінування.

Е. Шилз у статті «Суспільство й суспільства: макросоціологічний підхід» визначив суспільство як передусім самодостатню й незалежну соціальну систему, котра має «генетичну історію», власну територію та не становить частини якоїсь ширшої соціальної організації. Самодостатність і незалежність цього різновиду соціальної системи забезпечується потрійним чином: власною владою, власною культурою, власною територією. Провідну соціотворчу роль, на думку цього соціолога, відіграє саме система влади, яка постає «центром ваги» кожного окремого суспільства, формуючи ядро його культури (систему переконань, експресивних символів, інститутів) та захищаючи відповідну територію. Кожне суспільство поділяється на центр та периферію, і саме перший є осередком та джерелом самодостатності й незалежності, оскільки в ньому зосереджено більшість владного й культурного потенціалу. Відносини між цими двома елементами структури соціуму можуть бути різними: периферія може бути автономною стосовно центру, що передбачає навіть існування окремих (більш-менш незалежних) «центрів сил» у рамках першої; периферія може бути жорстко підпорядкованою центру (або безпосередньо, або через складну й багатоступеневу структуру влади); периферія й центр можуть бути слабко диференційованими і чітко не розокремлюватися.

Світове суспільство (оскільки йдеться про тип суспільства) можливе лише як незалежна та самодостатня соціальна система. Набуття цих якостей глобальним соціумом передбачає їх втрату суспільствами локальними, котрі перетворюються на його частини, позбуваючись визначальних характеристик суспільства як такого. Структурне розгорнення світового суспільства цілком витлумачується в рамках схеми поділу на центр і периферію. Глобальний соціум замикається в цілісну соціальну організацію, тобто стає незалежним і самодостатнім внаслідок виокремлення глобального центру — осередку ресурсного та культурного потенціалу; виокремлення глобальної периферії — залежних, недієздатних, культурно непривабливих суспільних сфер, котрі постають не стільки окремими суспільствами (позаяк не відповідають критерію «незалежності й самодостатності»), скільки найнижчими прошарками глобальної стратифікаційної ієрархії.

Модернізація на підставі макросоціологічних уявлень Е. Шилза може розглядатись як один із соціотворчих процесів світового масштабу. Модернізаційні перетворення передбачають, по-перше, зміну (цілковиту або часткову) центрів традиціоналістських суспільств і появу нового

(цілковито або частково) правлячого політичного класу; по-друге, переорієнтацію цих центрів на глобальний центр як на джерело модернізаційних зразків. За твердженням Е. Шилза, постколоніальні соціуми прагнули створити суспільства, в яких локальний центр і локальна периферія були б значно ближчі один одному як у культурному, так і владному сенсах. Однак, на його думку, такі історичні зусилля виявилися марними, і жодне суспільство на постколоніальних теренах так і не створило нічого подібного до «сучасного масового суспільства, цивільного у своєму політичному житті». Зрештою, інакше й не могло бути, адже модернізація передбачає наслідування зовнішніх зразків, залучення зовнішніх ресурсів, зовнішній (позитивний чи негативний) стимул.

Суспільство, яке перебудовується за зразками сильніших, багатших, привабливіших соціумів, ніколи не досягне історичного статусу незалежного й самодостатнього, а лише узалежниться більшою чи меншою мірою від тих, кого наслідує.

Модернізація, як один з глобальних соціотворчих процесів, передусім призначена сформувати периферійну сферу світового суспільства, у рамках якого відносини між його центром та периферією цілком витлумачуються на підставі відповідних уявлень Е. Шилза. Центр і периферія можуть бути автономними один щодо одного або через їх малу взаємну зацікавленість, або через існування в рамках периферійного сегменту незалежних і дієздатних «центрів сил». У цьому випадку центр не «просочує» периферію ні культурно, ні владно, а модернізація не відіграє в рамках останньої визначальної ролі. Центр та периферія можуть інтенсивно і глибоко взаємодіяти, пронизуючи один одного (культурно й владно) або взаємно, або односторонньо. У цьому випадку йдеться про розвинену систему домінування, про розвинену глобальну стратифікаційну ієрархію, про поширення й укорінення модернізаційних процесів на периферії.

Глобальний соціум важко уявити без центру і периферії чи навіть без їх чіткої та очевидної виокремленості. Суспільства центру більш незалежні й самодостатні, ніж суспільства периферії, однак і вони потребують периферійного сегмента. У цілковито сформованому світовому суспільстві лише воно є цілковито незалежним та самодостатнім, всі інші соціуми незалежні та самодостатні відносно (тобто більшою чи меншою мірою). Причому більша незалежність і самодостатність передбачають вищий статус у стратифікаційній ієрархії глобального соціуму.

Література

1. *Тард Г.* Законы подражания / Габриэль Тард. — СПб.: Топография и литография С.Ф. Яздовского и К., 1892. — 370 с.

2. *Tard G.* Социальная логика / Габриэль Тард. — СПб. : Социально-психологический центр, 1996. — 554 с. — Библиотека практической психологии.
3. *Tard G.* Происхождение семьи и собственности / Габриэль Тард. — СПб. : В. И. Губинского, 1906. — 147 с.
4. *Эйзенштадт Ш.* Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт ; пер. с англ. А. В. Гордона; под. ред. Б. С. Тарасова — М. : Аспект Пресс, 1999. — 416 с.
5. *Apter David E.* The Politics of Modernization / David E. Apter. — Chicago : University of Chicago Press, 1965. — 481 p.
6. *Rostow W. W.* Politics and the Stages of Growth. — Cambridge : Cambridge University Press, 1971. — XIII, 310 p.
7. *Де Местр Ж.* Сочинения / Жозеф Де Местр ; пер. с фр. А. П. Шурбелева. — СПб. : Владимир Даль, 2007. — 230 с. — ISBN 978-5-93615-071-5.
8. *Tilly Ch.* War Making and State Making as Organized Crime / Charles Tilly // Bringing the State Back In / ed. by Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol. — N.Y. : Cambridge University Press, 1985. — P. 169–186.

УДК 303.446.4

М. Несук,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

КРАЇНИ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ В 1918-1921 РР.:

Бакинська комуна (2-15 листопада 1917 р. — 31 липня 1918 р.)
і Азербайджанська Республіка (28 травня 1918 р. — 28 квітня 1920 р.)

Стаття присвячена історії боротьби за контроль над регіоном Південного Кавказу в період 1918 — 1921 років. На тлі більш широкого міжнародно-політичного протистояння провідних держав цього регіону і світу (Туреччини, Німеччини, Радянської Росії, Великої Британії) розглядається конфлікт Бакинської комуни та Азербайджанської республіки.

Ключові слова: Південний Кавказ, Бакинська комуна, Азербайджанська республіка, нова влада, турецькі війська, комісари.

Nesuk H. Страны Южного Кавказа в 1918 — 1921 гг.

Статья посвящена истории борьбы за контроль над регионом Южного Кавказа в период 1918 — 1921 годов. На фоне более широкого международно-политического противостояния ведущих государств региона и мира (Турции, Германии, Советской России, Великобритании) рассматривается конфликт Бакинской коммуны и Азербайджанской республики.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Бакинская коммуна, Азербайджанская республика, новая власть, турецкие войска, комиссары.

Nesuk M. Countries of South Caucasus in 1918–1921

The article is devoted to the history of struggle for the control over South Caucasus region in 1918-1921. Against the background of wider international and political confrontation among the